

Akademik Esad Duraković

Član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine /

Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

esad_d@hotmail.com

UDK / UDC 32.01:81

Primljeno / Received: 18. 07. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 02. 10. 2025.

IDEOLOGIJA U SEMIOTICI PROSTORA

AN IDEOLOGY IN THE SEMIOTICS OF SPACE

Sažetak

Imenovanje realnog, fizičkog prostora izvan Evrope vršeno je najvećim dijelom s pozicije svojevremenih kolonijalnih sila – Velike Britanije i Francuske. Tako su nastali pojmovi/nazivi Bliski istok, Srednji istok, Daleki istok i sl., pri čemu se ovi pojmovi/imena situiraju u skladu sa udaljenošću od imperija kao Centra. Navedeni pojmovi/imena su znaci koji, kao znaci, u semiotici prostora proizvode određena značenja (semioza), a uopće nisu vrijednosno neutralni. Oni izražavaju poziciju moći Centra koji sebe određuje kao Centar i mjerilo vrijednosti. Tako postaje evrocentrizam koji je bremenit ideološkim potencijalima i koji imenovanjem geografskih cjelina s onu stranu Evrope, na Periferiji, postavlja ideološku platformu za svoju supremaciju i kolonijalnu akciju, podrazumijevajući potrebu da svoju nadmoć demonstrira različitim formama zaposjedanja Periferije. Na taj način se u semiotici prostora proizvode obilna i intenzivna značenja. U naznačenoj dinamici odnosa Centar – Periferija javlja se i orijentalistika koja svojim najautoritativnijim dijelom funkcionira kao instrument ideološkog evrocentrizma.

Ključne riječi: *evrocentrizam, orijentalizam, semiotika prostora, semioza, Centar i Periferija*

Imenovanje prostora: znakovi koji proizvode značenja (semioza)

Imenovanjem dijelova prostora u kome živimo, uspostavljamo odnos prema njemu, relacije u različitim kvalitetima. Naše pozicioniranje u prostoru i imenovanje njegovih „sekvenci“ eminentno je semiotičke naravi a „proizvođenje“ značenja tih imena/znakova je semioza.¹ Obilježavanje

---

¹ U literaturi o ovoj temi smatram naročito vrijednim djelo (u kome se koristi i pojam *semioza*): Jurij M. Lotman, *Semiosfera. U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, prev. Veselka Santini, Svetovi, Novi Sad, 2004.

prostora semiotičkim znacima nije neutralno u odnosu na nas jer redovno izražava neku našu poziciju, naš *odnos* prema svijetu općenito. Ti znakovi mogu semiotički „mutirati“ – mogu se transformirati do gotovo neslučenih razmjera ili značenja. Za početak, nudim samo jedan primjer. „Obični“ prostorni znakovi *desno*, *lijevo*, *centar* i sl. transformirali su se iz prostornih znakova u vrlo sadržajne „ideologijske znakove“. Tako u politici i ideologiji ovi znakovi ukazuju na relacije i na pozicije, na orijentacije, čak na vrijednosti u „prostoru ideologije“ ili politike: *desnica* se uglavnom smatra negativnom političkom ili ideološkom orijentacijom i ona je porotivpoložena *ljevicu* kao što je desna ruka u odnosu lijevoj ruci, zatim se uspostavlja znak *centra* kao neka vrsta izmirenja i sl. Dakle, pojam prostora u fizičkom smislu – s njegovim semiotičkim znakovima – prenesen je u „prostor ideološkog“, apstraktnog.

Kao što sam već kazao, semioza nikada nije neutralna, štaviše – ona nosi raznovrsne vrijednosne potencijale. Lijevo i desno, ljevica i desnica, gore i dolje, naprijed i natrag jesu binarne opozicije kojima razumijevamo svijet, ali ih možemo posmatrati i kao semiotičke znakove kojima izražavamo svoje orijentacijske pozicije, kao i vrijednosna opredjeljenja. Naš odnos prema svijetu uvijek je vrijednosni, čak i kada nismo svjesni toga. Mada može izgledati digresivno, ali vrijedi ukazati u ovome kontekstu da ovakvo pozicioniranje i vrednovanje zatičemo čak u „eshatološkom prostoru“. U Kur'anu se povremeno govori o lijevoj i desnoj strani kao o dijametralnim vrijednostima.² Naravno, teško je ili je nemoguće zamisliti kako će to biti u onostranosti. Ne smijem ništa o tome tvrditi jer je s onu stranu naših iskustava, ali sam sklon razumijevati ovo u kontekstu naše egzistencije: tim tekstom prenose nam se neke nesaznatljivije *vrijednosti* iz eshatološkog u naš semiotički prostor.

Nakon ovih uvodnih napomena, želim se fokusirati na neke naročite semiotičke znakove u prostoru a koji nose izrazito snažne ideološke i vrijednosne potencijale kojih najčešće nismo svjesni uprkos tome što predstavljaju bitan dio i kvalitet našega svijeta.

Imenovanje geografskih cjelina u funkciji ideologije

U diplomaciji, u politici, ali isto tako u obrazovnom sistemu – posvuda i na svim nivoima u Evropi – orijentiramo se u našem svijetu pomoću pojmova – zapravo semiotičkih znakova – Bliski istok, Srednji istok, Daleki istok. Ti

---

² Primjera radi, u tome tekstu navodi se kako će najveće nagrade dobiti oni što će zdesna biti, a teška kazna zadesit će one što će na lijevoj strani biti. Kur'an, 56:38-43.

znakovi nisu neutralni. Naprotiv. Prihvatili smo ih i koristimo ih ne misleći o njihovom sadržaju, o njihovoj semiozi, i ne vodeći računa o njihovom porijeklu. U suštini se radi o snažnoj „ideologizaciji geografije“, o poziciji moći s koje se imenuje naš svijet, ili geografski prostor.

Ukoliko želimo kritički i vrijednosno promišljati o svome svijetu, valja kritički i osviješteno osmotriti značenje ovih imena/naziva kao semiotičkih znakova. Pojmovi *bliski*, *srednji* i *daleki* (ispisuju se velikim početnim slovom kada se odnose na geografske pojmove) izražavaju prostornu poziciju onoga ko daje te nazive i saopćavaju njegovu relaciju prema njima. Drugim riječima, legitimno pitanje je: U odnosu na koga je pojam/prostor *bliski*, *srednji*, *daleki*? Već i sami „smjer imenovanja“ ukazuje na to odakle potiče takvo imenovanje i ko je toliko moćan da te znakove u globalnom prostoru nametne tako snažno da „konzumenti“ prihvaćaju znakove kao nešto po sebi razumljivo. „Smjer imenovanja“ u semiotici prostora o kome je ovdje riječ očito je iz Evrope koja imenuje geografski prostor istočno od sebe, u skladu sa udaljenošću. Dakle, sve tri geografske „sekvence“ su s onu stranu Evrope koja sebi daje za pravo da iz vlastite pozicije imenuje dijelove svijeta. Iz njene pozicije, *istočno* znači da je to što se time obilježava na izvjestan način distancirano, rubno, i istovremeno je u određenoj mjeri inferiorno u odnosu prema poziciji imenovatelja, a onda se ta distanciranost prostorno gradira na *bliski*, *srednji* i *daleki*.

Dakle, već i „smjer“ u imenovanju navedenih geografskih oblasti indicira koji je to „Centar“ iz koga se vrši imenovanje. Neovisno od toga, iz literature znamo, kao i iz mnoštva drugih izvora, da su nazivi Bliski istok, Srednji istok i Daleki istok nastali u 19. vijeku u krilu glavnih evropskih imperija – Velike Britanije i Francuske. Koristile su ih institucije tih zemalja a nazive je, kao takve, prihvatila Evropa općenito, kao i mnogi drugi dijelovi svijeta. U tome imenovanju imali su presudnu ulogu diplomate, vojni i strateški planeri ovih zemalja. Budući da sam već naglasio da semiotički znakovi u prostoru nisu neutralni, želim ukazati na to kako su oni naročito u ovom slučaju bremeniti ideološkim i vrijednosnim sadržajima.

Kulturalne razlike participiraju u imenovanju

Ove dvije zemlje predstavljaju sebe kao *centar svijeta*. Ono što je istočno od njih i njihova okruženja je Istok, i to onaj koji je njima najbliži, potom onaj koji je malo dalji (Srednji istok) i td. No, pored kriterija udaljenosti, u ovoj „imperijalnoj semiotici“ (sintagmu koristim vrlo uslovno) jedan od ključnih kriterija jest kulturalna, konfesionalna ili religijska razlikovnost koja dominira na imenovanim područjima. Naime, kada ne bi bilo toga kriterija, onda bi se

– s geografske pozicije Velike Britanije i Francuske – mogle smatrati Istokom i zemlje poput Poljske, Austrije i sl. Međutim, te geografske oblasti nisu imenovane Istokom (iako jesu istočno od Centra) budući da pripadaju kršćanskom kulturalnom krugu kao naročito značajnom faktoru unisonosti. Tada je na Balkanu već bio drugi i drukčiji *kulturalni prostor* – otomanska *islamska* imperija – pa se u 19. vijeku u Centru formirao stav da je i to Orijent, da on započinje tu, na Balkanu. No, situacija se kasnije mijenjala na balkanskom prostoru u pogledu zastupljenosti islamske kulture. Dakle, za imenovanje koje ovdje predstavljam bitna su dva diferentna faktora, posmatrano iz ugla Centra: Orijent i islam. I jedno i drugo suštinski su drukčiji od Centra (geografski i kulturalno). To je već utemeljenje u domenu ideologije i politike. Od takve vrste razlikovnosti i pozicioniranja prema njoj samo je korak do antagoniziranja, odnosno do imperijalnih, hegemonijskih poduhvata, budući da Centar sebe smatra u svakom pogledu superiornim i u stalnoj je težnji za dominacijom.

Dakle, veoma velike su implikacije ovakvog imenovanja prostora i nesumnjivo je u tome snažno participirao faktor kulturalno-religijske drugosti, ili razlikovnosti Orijenta u odnosu prema Centru. Drugim riječima, ideološki, politički i religijski faktor bili su vrlo važni u semiotici prostora, u imenovanju svijeta u kome se Centar smatrao dominantnim. Mislim da većina ljudi nisu svjesni toga.

Odnoseći se prema svijetu kao fragmentima prostora značajno različitim od njih samih, ove dvije imperije (naravno, tu je i kolonijalna Španija) situiraju same sebe kao Centar kome je – kao takvom – imanentno mnogo toga. Centar je dominantan; u svakom pogledu je, *navodno*, superioran, i upravo kao Centru njemu je imanentna, neotuđiva, težnja za ekspanzijom prema rubovima.³ Ta ekspanzivnost realizira se na različite načine: koloniziranjem drukčijeg i potencijalno navodno opasnog svijeta, ili svijeta koji ima dragocjene resurse; „znanstveničkim koloniziranjem“ koje se dogodilo upravo u vezi sa Bliskim i Srednjim istokom u domenu orijentalistike. Naravno moguća je ekspanzivnost u svim aspektima istovremeno. Evrocentrično imenovanje svijeta bremenito je ideološkim potencijalima koji su implementirani u nauku zvanu orijentalistika. Nužno je ukratko u nastavku argumentirati takav njen karakter zato da čitalac ne bi stekao dojam da autor ovdje spekulira.

Katalonac Lull je radio na unapređenju orijentalnih studija „kao sredstva mirne krstaške vojne u kojoj bi uvjeravanje zamijenilo silu“.⁴ Vođen tom

---

³ Odnos centra i periferije/ruba je u semiotici prostora veoma dinamičan i složen – toliko da mu ovom prilikom ne mogu pokloni više pažnje pa upućujem zainteresiranog čitaoca na ranije navedenu knjigu Lotmana.

⁴ Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 598.

namjerom, on je osnovao Fratarski kolegij za izučavanje arapskog jezika, pa je zahvaljujući njegovim aktivnostima i utjecaju otvorena 1312. godine Katedra arapskog jezika u Parizu.⁵ Potom su najznamenitiji orijentalisti Zapada, pod „zaštitnim imenom“ orijentalistike, institucionalno, gradili izrazito negativan ideološki stav prema Orijentu i islamu. Njihov autoritet bio je u tijesnoj vezi s tim negativitetom. Navest ću u tome kontekstu nekoliko neprikosnovenih orijentalističkih autoriteta.

Čuveni oksfordski profesor Gibb, koji je bio i direktor harvardskog Centra za srednjoistočne studije i koji je imao ogroman utjecaj, došao je do zaključka na temelju svojih dugogodišnjih istraživanja da je „gnjev osnov islamske etike i kulture“.⁶

Grunebaum koji je pred fašizmom pobjegao u SAD, gdje je kao utjecajan orijentalist odlučivao o dodjeli stipendija velikom broju naučnih istraživača, pisao je kako je islam nehuman, nesposoban za razvitak, za samospoznajnost; on je nekreativan, neznanstven i autoritaran.⁷

Izuzetno utjecajni B. Lewis⁸ tvrdi da je „islam iracionalno čoporativna ili masovna pojava, vladajući muslimanima snagom strasti, nagona i neprosvijetljenih mržji“⁹ te upozorava Zapad na opreznost od „razjarenog, urođeno nedemokratskog i nasilničkog islamskog svijeta“.¹⁰ Iz današnje perspektive je očigledno kako su to autoritativne preteče aktualne islamofobije.

Istini za volju, nisu svi orijentalisti dijabolizirali Orijent i islam iako je simptomatično da su upravo navedeni orijentalisti (nisu jedini) bili vrhovni autoriteti u svojoj oblasti. No, orijentalistika ima i značajne zasluge. Njeno filološko krilo zaslužno je za otkrivanje i za kritička izdanja mnoštva dragocjenih rukopisa u muslimanskom svijetu.¹¹

---

⁵ Više o tome vidjeti: E. Duraković, „Orijentalistika – problemi metodologije i nominiranja“, *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“, vol. 3, br. 9-10, Sarajevo, 2000, str. 275-294.

⁶ H. A. R. Gibb, *Islam*, London-Oxford- New York, s. a., p. 118.

⁷ Edward W. Said, *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999, preveo Rešid Hafizović, str. 367.

⁸ Nijaz Dizdarević i Darko Tanasković angažirali su se oko izdanja njegova djela kome su i predgovor napisali: *Svijet islama - vjere, narodi, kultura*, Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić, Beograd, 1979. (Vidi prikaz: Ismet Kasumović, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 31/1982, Sarajevo, 1981, str. 228-230.

⁹ Ibid., str. 394.

¹⁰ Ibid., str. 424.

¹¹ Budući svjestan preovlađujuće „ideološke kontaminacije“ orijentalistike, ja sam 2003. godine u svojstvu šefa Katedre za arapski jezik i književnost Odsjeka za orijentalistiku na Filozofskom fakultetu Sarajevu podnio zahtjev Nastavno-naučnom vijeću toga Fakulteta da

Nije slučajno da je orijentalistika općenito a u Velikoj Britaniji i Francuskoj naročito imala „stav nadmenosti“ prema „predmetu“ svoga istraživanja, odnosno prema oblasti svoje ekspertize: orijentalistika kao prvobitno i eminentno evropska disciplina nastala je u tijesnoj vezi sa potrebom ovih zemalja za upoznavanjem Orijenta zato da bi ga lakše i uspješnije zaposjeli. O tome je naprijed bilo riječi, iako samo u naznakama uz imena vodećih orijentalista.

Nazivi Bliski, Srednji i Daleki istok nastali su iz ugla evropskih posmatrača, sa ideoloških pozicija i kao produkt kolonijalne logike. U povijesti ljudskoga roda, nije to novina, naprotiv – to je nastavak povijesne konstante u uslovima modernoga doba: sjetimo se da je u antičkoj Grčkoj smatran nepotpunim, nedovršenim i primitivnim čovjek izvan Polisa; antički Rimljani nazivali su barbarima sve što je izvan granica njihova Carstva. Slično poimanje svijeta dominiralo je i u vrijeme Aleksandra Makedonskog – sve do Hitlera koji je mnoge narode, među kojima naročito Slavene, smatrao rasno inferiornima. Uvijek je u pitanju osjećaj superiornosti, opće nadmoći koja u pravilu prelazi – kao što sam već kazao – u razne vrste agresivnosti: vojne, ideološke, kulturalne, religijske, pa čak i (pseudo)znanstvene. Osjećaj moći je vrlo opasan osjećaj jer ima neotklonjivu potrebu da se dokazuje upravo kao takav. U njegovom „arsenalu“ su, vrlo često, metode i sredstva dehumanizacije Drugoga zato da bi se time osigurao „alibi“ i motivacija za bilo koju vrstu akcije s pozicije moći prema onome navodno inferiornom. Dakle, Centar jednako je moć.

Na izloženi način – imenovanjem svijeta izvan Centra, u semiotici prostora, odnosno u semiosferi (ponovo koristim Lotmanov sjajni pojam) – afirmiran je evrocentrizam u kome su – prema uvjerenju i tumačenju Centra – uključene najveće vrijednosti, iako to u stvarnosti uopće ne mora biti tako jer su upravo iz Centra otpremane širom svijeta ubojite ratničke i vjerske ekspedicije koje su u ime navodne civilizacijske nadmoći, u ime svoga Boga, izvršile brojne genocide na planeti, poharale čitave druge kulture i drukčije civilizacije. No, Centar smatra da može opstati kao Centar moći i privilegiranog značenja samo ako demonstrira tu svoju supremaciju nad Drugim i Drukčijim.¹² Očigledno,

---

postojeći Odsjek za orijentalistiku preimenuje u Odsjek za orijentalnu filologiju. Vijeće je jednoglasno usvojilo moj prijedlog, izrazivši se o tome pohvalno.

¹² Kao naročit izraz ideološkog evrocentrizma, koji baštini agresivnost prema drugosti, upravo ovih mjeseci svjedočimo izuzetnoj podršci većine evropskih vlada genocidu nad Palestincima u Gazzi pa se opravdano postavlja pitanje koje je, zapravo, retoričke naravi: A koje su to *evropske vrijednosti* ako je na njenom tlu u našem dobu izvršen holokaust, pa genocid u Srebrenici, pa sada svesrdna evropska podrška genocidu u Gazzi...

proizlazi izvanredna inverzija. Naime, evrocentrizam je i kao pojam i kao aktivna pojava, kao ideologija i kao naročita akcija, izrazito posesivan, neizmjeno samoživ i s pozicije moći usmjeren je ka forsiranju globalne neravnoteže. U skladu s tim, proizlazi da je taj evrocentrizam eminentno ideološki i hegemonijski jer se prema vascijelom svijetu izvan Centra odnosi u skladu sa raznovrsnim interesima Centra.

Orijentalizacija Orijenta

Poenta je u tome što evrocentrizam svoju „centrističko-hegemonijsku“ ideologiju uspješno koristi prema objektu svoga kolonijalnog ili znanstveničkog zaposjedanja tako da mu nameće svijest o sebi kao inferiornom i potrebnom za artikulacijom od strane Centra. Kao orijentalisti, dobro mi je poznato nastojanje evropske orijentalistike (opet: naročito britanske i francuske) da muslimanskom Orijentu nametnu svijest o sebi kao inferiornom te da su upravo orijentalisti tu zato da orijentalce predstave, da govore u njihovo ime jer, navodno, orijentalci nisu sami sposobni za to. To je proces *orijentalizacije Orijenta*: nametanje svijesti o sebi samome onako kako to želi Centar, odnosno u skladu sa imperijalnim ideološkim i strateškim interesima evrocentrizma.¹³ Evrocentrizam je nesporna kulturalna i ideološka činjenica sa imperijalnim predznakom a njegov produkt je orijentalizam. U odnosima evrocentrizam – orijentalizam očigledno je takvo relacioniranje u kome se evrocentrizam predstavlja kao dominantan pogled na svijet a orijentalizam je produkt toga evrocentrizma i istovremeno je sredstvo (ideologija, metoda i sl.) kojim se orijentalni dio svijeta nastoji predstaviti drukčijim u inferiornosti pa ga zato treba prekriti vlastitim interesima. Uvesti ga u orbitu radža. Izvanjske ili „rubne“ dijelove svijeta navodno je nužno odrediti s pozicija svoga centrizma, odnosno s pozicija svoje arogantne i navodne supremacije. Iz ovog aspekta se iznova pokazuje kako imenovanje svijeta, odnosno „geografskih cjelina“, kao i imenovanje općenito, nikada nije neutralno. To biva očiglednim pogotovu u semiotici prostora, u Lotmanovoj semiosferi gdje znakovi – tako i nazivi geografskih dijelova svijeta – uvijek nose izuzetne i raznovrsne potencijale. Stoga ni evrocentrično imenovanje geografskih regija na *različitim udaljenostima od Centra* nipošto nije samo imenovanje koje je ideološki nedužno i nije fokusirano samo na neutralnu geografsku udaljenost nego izražava poziciju moći Centra koji postavlja kriterije vrijednosti i napretka.

---

¹³ U već navođenoj studiji E. Sad koristi termin *orijentalizacija Orijenta*.

Pokušajmo zamisliti obrnutu situaciju: Da li je moguća „oxidentistika“? Ovaj neologizam je, naravno, neodrživ. Ili – je li uopće zamislivo „istokocentrično“ stanje, recimo, Bagdada iz bilo kojeg doba njegove blistave povijesti a iz koga se, s pozicije kulturalne nadmoći, imenuje svijet izvan njega, sve do Velike Britanije i Francuske. Nije mi poznato da je formiran „istokocentrizam“ kao što jest evrocentrizam, ali je formiran orijentalizam – kao što rekoh – s tim što se on predstavlja i nastupa kao produkt i sredstvo evrocentrizma. Pozicija imenovanja nesumnjivo je pozicija neke vrste nadređenosti a onaj koji se imenuje prihvaća ime kao nešto po sebi razumljivo. Vrlo rijetki su slučajevi otpora, pokušaji promjene imena. Tako je i u ovome slučaju evrocentrično imenovanje regijā „s onu stranu Evrope“, koliko mi je poznato, prihvaćeno u najvećem dijelu svijeta a da mnogi od onih koji koriste takvu nominaciju, po svemu sudeći, nisu svjesni ovoga o čemu ovdje pišem – o evrocentričnoj hegemonijskoj poziciji imenovatelja. Nesumnjivo, to svjedoči o njegovoj istinskoj moći. Ko danas ima svijest o ovome dok koristi pojmove Bliski istok, Srednji istok i td.?! Drugim riječima, mi smo pristali na to imenovanje, što podrazumijeva prešutni pristanak na ono što on sadrži. Evrocentrizam Imperije ima razloga da trijumfuje.

Imenovanje kao izraz božanskog dara i nadmoći

Proničući dublje u semiotiku prostora koju ovdje analiziram, u uspostavljanje naročitih znakova u njemu i na domašaje ovakvog imenovanja, proizlazi da se evrocentrična imperijalna realnost nameće fizičkoj realnosti, objektivnoj stvarnosti, i da uspijeva oblikovati našu svijest tako da prihvaćamo ovu nametnutu, ne percipirajući je više kao takvu. To je snažno svjedočanstvo o moćima semioze. Naime, objektivno posmatrano, Bliski istok uopće nije I/istok iz perspektive, recimo, Pakistanaca, Iranaca (Perzijanaca), pa ni onih u arapskom svijetu u čijem jeziku su ipak postali legitimni nazivi *al-Šarq al-wsat*, *al-Šarq al-'adnā* (Srednji istok, Bliski istok). Štaviše, za neke od njih je to zapad u geofizičkom značenju. Očito, po srijedi je perfidan odnos ideologijske realnosti i one koju ovdje nazivam geofizičkom.

Ideologija je u stanju – ako je dovoljno moćna – napraviti čudesne inverzije u našoj percepciji stvarnosti: Bliski istok je prvotno i eminentno naziv koji nosi ideološka, kolonijalna, evrocentrična obilježja, a tek potom geografska. Zapravo, on jest geografski istočno od Centra, ali ideologijsko lukavstvo i moć Centra uspjeli su napraviti svojevrsni obrat u tom smislu što je ideologijski aspekt imenovanja postao primaran u odnosu na geofizički, ili stvarnosno geografski. Kada se danas izgovori pojam Bliski istok, ili Srednji istok, njihove *geografske pozicije* ostaju u recepciji podsvijesti a u prvom planu

recipijenta su određene države kao politički entiteti, kao ideološki i politički krizno područje, čak kako žarište, kao moguće ognjište armagedona i td. Dakle, imenovanje je izuzetno suptilan izraz moći. Svako imenovanje sadrži neku motivaciju, određeno znanje, projekciju neke namjere ili želje i sl. Neutralnost je isključena.

U kontekstu ovog izlaganja o imenovanju i poziciji moći koju imenovanje podrazumijeva i realizira nameće se jedan kosmički značajan „događaj“ predstavljen u Kur'anu a ovdje ću ovlaš ukazati na njega kao moguću potporu svome izlaganju. Pri tome naglašavam da čitaocu ne namećem nikakav teološki stav o ovoj temi, ali vjerujem da nije naodmet podsjetiti na to izuzetno mjesto u znamenitom sakralnom tekstu. Čitalac je slobodan, naravno, da ga uzima prema svome nahođenju, ili razumijevanju – kao istinit, autentičan događaj, ili kao parabolu, budući da mnoga mjesta u sakralnim tekstovima imaju preneseno a ne doslovno značenje.

Naime, u Kur'anu se opisuje onaj znameniti kosmički čas kada je Bog odlučio da na Zemlji postavi Svoga zastupnika (halifa). Tada su Mu se Meleki obratili riječima: „Zar ćeš na Zemlji postaviti nekoga ko po njoj nered pravit će i krv proljevat će?!“ Ostajući pri Svojoj odluci, Bog je odgovorio da On zna ono što oni ne znaju. „Potom On pouči Adema imenima za sve stvari pa ih izloži pred Meleke i reče: 'Kažite mi vi njihove nazive ako istinu govorite!'“ Meleki su odstupili, kazavši: ...“mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio...”¹⁴

Nije jasno o kojim „stvarima“ se radi, šta je to što je trebalo imenovati, premda se navodi (ajet 3.) da „On pouči Adema imenima za stvari sve“. Dakle, u pitanju su „stvari sve“. Ovdje je suština u sposobnosti i moći imenovanja kao ključni Božiji argument za postavljenje Svoga zastupnika na Zemlji. „Argumentacija“ se može činiti unekoliko neobičnom, ali ona je utoliko više, božanski impresivna. Imenovanje „stvari svih“ u tome kosmičkom času postavljenja Čovjeka za Božijeg zastupnika na Zemlji jest najviše moguće darivanje Čovjeka – da imenuje sve na/u Svijetu. To je izuzetna privilegija koju, vjerovatno, nema nijedno živo biće osim Čovjeka. Nisu je imali čak ni Meleki.

Dakle, imenovanje svijeta je svojevrsno zaposjedanje svijeta, ovladavanje njime. Stoga sam već naglasio kako imenovanje nikada nije neutralno, već uvijek izražava određene relacije koje su najčešće vrijednosne naravi, pri čemu pojam *vrijednosti* koristim u najširem značenju. Ademovo „kumstvo“ – imenovanje Svijeta, a tome ga je sami Bog poučio u prisustvu Meleka – zaista je izuzetan čin. Radi se o realnoj i odveć suptilnoj čovjekovoj moći. I evrocentrično imenovanje našega svijeta uvjerljivo svjedoči o tome.

---

¹⁴ Kur'an, 2:30-33.

Zloupotrebe moći u imenovanju svijeta

U evrocentričnom imenovanju svijeta izvan Centra javlja se neobičan problem koji nas – asocijativno – vraća onome dijelu kosmičke priče o Ademovoj moći da imenuje svijet, o tome naročitom Božijem daru Čovjeku. Naime, ljudska stvarnost – povijest i hijeropovijest – svjedoči da ni Meleki nisu „prigovorili“ bez ikakva osnova: imali su i oni neko „anđeosko predznanje“ o čovjekovoj naravi. Naime, vascijela ljudska stvarnost svjedoči o čovjekovoj sposobnosti da zloupotrebljava tu moć, da darovani pozitivitet pretvara u negativitet. On s pozicije moći (makar i umišljene), s pozicije svoga „centrizma“, imenuje svijet u skladu sa svojim kriterijima isključivosti i neutažive žudnje da demonstrira svoju moć i potrebu za supremacijom. Zato su svi izvan carstva, izvan polisa i sl. bili barbari; u našem dobu, „oni tamo“ su na Istoku – Bliskom, pa Srednjem i najzad na Dalekom. Problem je u tome – valja to ponoviti – što čovjek posjeduje moć koju nastoji „ovjeriti“, dokazati na nekome nad kim se osjeća superiornim. On svoju moć dokazuje nad manje moćnim, ili nad bespomoćnim, nad „manje vrijednim“. To je sāmā duša evrocentrizma. U ranijim povijesnim razdobljima postojali su drugi nazivi za isto načelo.

Takav stav, naravno, obiluje predrasudama i neadekvatnim akcijama koje proizlaze iz tih predrasuda i arogancije pa se reaktualizira ona anđeoska uznemirenost po kojoj će Čovjek sa izuzetnim darom nered praviti i krv proljevati po Zemlji. Drugim riječima, u osjećaju nadmoći on imenuje svijet tako što se distancira prema njegovim dijelovima i već samim imenom priprema ga za akciju svoje supremacije. Ni Bog nije, zapravo, demantirao Meleke već je samo kazao: „Ja znam ono što vi ne znate!“. Umjesto da raznolikost i drugost prihvaća kao vrijednost, čovjek centrizma prihvaća ih kao prijetnju. U tome je njegova temeljna i povijesna nevolja.

Istok kojeg evrocentrizam segmentira po udaljenosti od sebe kao Centra naprosto je drukčiji a nije inferioran.¹⁵ Štaviše, nastrani osjećaj antagonističke supremacije ide tako daleko da zaboravlja kako je upravo sa tog Istoka cijeli svijet obasjalo „sunce“ civiliziranosti, humanizma, prosvijećenosti. Ta zaboravnost je fatalna. No, ona istovremeno uvjerljivo svjedoči o čovjekovim temeljnim nesposobnostima da zaposjeda svijet upravo kao Božiji zastupnik. Omamljen (evrocentričnom) nadmenošću i nerijetko dehumaniziranom tehnološkom supremacijom, taj svijet ustremkuje se na Istok kao plijen svoje moći i svojih hegemonijskih apetita. Zato ga parčaju – geografski i politički –

---

¹⁵ Uostalom, koji su to kriteriji naprednosti i koja su mjerila za osjećaj supremacije: da li tehnološki razvoj koji se najviše koristi za sveopću destrukciju, ili određene duhovne vrijednosti koje „uznapredovala tehnološka svijest“ danas uglavnom prezire – u trendu globalne dehumanizacije.

stvaraju (zapravo su već stvorili) iracionalne geopolitičke fragmente kojima upravljaju njihovi neizmjereno sujetni, samoživi i hedonistični klijenti. Normalno bi bilo (kada bi naš svijet bio normalan) da se prema tome tzv. Istoku gaji odnos kao prema istinski svetome tlu. Jer evrocentrici bi bili na nivou božanskoga dara čovjeku kao Božijem zastupniku na Zemlji kada bi imali afirmativnu i civilizacijski produktivnu svijest o tome da su na tlu prema kome se odnose kao prema svome plijenu nastale monoteističke religije, da su tuda hodali Božiji poslanici, da je najprije tu prevladano paganstvo, da su na tome prostoru nastala prva pisma u povijesti, prve biblioteke, vodovodi – sve do prvih astronomskih opservatorija. U skladu s tim, taj dio svijeta ima najveću kulturno-civilizacijsku baštinu na kojoj su ponikle i vrijednosti tzv. zapadnoga svijeta, pa i onoga koji se osovio kao evrocentrični. Drugim riječima, ta impresivna baština tzv. Istoka ima *univerzalne vrijednosti*, dakle i za evrocentrični svijet; ona je u kolektivnoj (pod)svijesti tih naroda, ali i kulturno-civilizacijskog razvoja čovječanstva općenito.¹⁶

Valja imati u vidu da je odnos Centra i Periferije u semiotici prostora vrlo složen i nije jednosmjernan. Njihov odnos zna biti, zapravo, vrlo dinamičan. Centar se vremenom iscrpljuje i troši pa postaje propustan za inovativne i inspirativne „udare“ s Periferije. Periferija vremenom postaje važna za dinamiku Centra, iako Centar nastoji zadržati hegemonijsku kontrolu nad značenjem prostora. Možda je najbolji primjer za to evropski romantizam koji se javlja u 18. i 19. vijeku kao reakcija na evropski racionalizam a inspirisan vrijednostima orijentalne kulture. Tako su nastali opusi znamenitih evropskih pisaca (Gete, Igo, Bajron i dr.) i općenito jedan je od najznačajnijih evropskih „pokreta“ koji je imao utjecaja u Evropi i izvan književnosti. Romantizam je mnogo više od književnog pokreta jer je zahvatio čitavu evropsku duhovnost: filozofiju, muziku, slikarstvo, religijsku misao, političke ideologije, čak i nauku. Tako je orijentalno-islamska duhovnost dva puta u povijesti sudbinski utjecala na Evropu, u dva njena najveća preporodna poduhvata: humanizam i renesansa a potom romantizam. U ovom kontekstu vrijedi ponoviti da su „otuda“, s „Periferije“, stigle i monoteističke religije kao konačan podvig u prevladavanju prethodnog evropskog religijskog paganstva.

U složenom odnosu Centra i Periferije, iscrpljeni Centar je vrlo kreativno primao kulturalne i umjetničke impulse Periferije (sjetimo se samo Geteova ushita Hafisom), ali ostaje činjenica i u takvoj situaciji da Centar zadržava moć definiranja jer on je taj koji bira šta je vrijedno i smješta to u svoj sistem

---

¹⁶ Evrocentrizam zanemaruje fundamentalnu činjenicu da su humanizam i renesansa na kojima počiva moderni Zapad nastali obasjanjem kultura Istoka; arapska kultura je – prvenstveno preko Andaluzije i Sicilije – prenijela Zapadu neizmjereno obogaćene kulturalne i naučne vrijednosti antičke Grčke i antičkih kultura Istoka.

vrijednosti i značenja. No, makar bilo i tako, osviještena kultura bi morala imati pamćenje za blagotvoran i revitalizirajući doprinos tzv. Periferije. Semiotika prostora izvrsno to osmišljava, ali demonija politike i avet hegemonije nastoje poništiti ta izuzetna značenja.

Fragmentiranje toga i takvoga svijeta zato da bi se lakše opustošio i razorio predstavlja najviši nivo blasfemije sa stanovišta religije i čovječnosti; to je suštinski anticivilizacijski i nehumano. To je barbarski.¹⁷ Tragična je činjenica da čovječanstvo – onaj njegov dio koji sebe smatra civiliziranim – nema nikakva respekta prema zavičaju monoteističkih religija, pismenosti, civiliziranosti. Štaviše, on uporno slijedi imperijalno-kolonijalne nagone za zaposjedanjem svijeta. Imenovanje pojedinih dijelova svijeta – naročito onih koji su u horizontu kolonijalnih interesa – predstavlja jednu ali važnu formu i fazu često nehumanog zaposjedanja svijeta. Ona je izraz moći koju i sami ovjeravamo pristankom na takvo imenovanje.

Po svemu sudeći, evrocentrizam danas ima tendenciju da „mutira“ u agresivnu islamofobiju. Važno je barem to demaskirati.

Literatura

1. Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, Routledge, 1994.
2. Eco, Umberto, *Semiotics and the Philosophy of Language*, Indiana University Press, 1984.
3. Gabrijević, Frančesko, „Apologija orijentalistike“, *Odjek*, 2, Sarajevo, 1987, str. 8-9.
4. Gibb, H. A. R., *Islam*, London-Oxford-New York, s. a.
5. Hiti, Filip, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
6. Lewis, Bernard, *Svijet islama - vjere, narodi, kultura*, Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić, Beograd, 1979.
7. Lotman, Jurij M., *Semiosfera. U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
8. Said, Edward W., *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
9. Silajdžić, Haris, „Evropocentrizam i orijentalistika“, *Odjek*, 17, Sarajevo, 1987, str. 10-11.

---

¹⁷ U svome prvom mandatu predsjednik Trump je (4. 1. 2020) javno odaslao poruku Iranu, zemlji u kojoj je svaka stopa tla povijesno arheološko blago: „... mi imamo na nišinu 52 iranska cilja od kojih su neki vrlo visokog nivoa i važnosti za Iran i iransku kulturu. Ti ciljevi, i sam Iran, bit će pogođeni vrlo brzo i vrlo snažno...“

Dakle, barbarski duh vremenom ne umire: on se samo prurušava.